

Кольцов В.М.

До вузького й широкого дефініювання політичної опозиції в західній політичній науці

Наукове дослідження присвячене проблематиці дефініювання й генералізації політичної опозиції в західній політичній науці. Обґрунтовано, що західна політична наука неуніфікована в розрізі дефініювання політичної опозиції, оскільки в ній на підставі різнофакторного теоретико-методологічного аналізу інкорпоровано вузьке й широке дефініювання політичної опозиції. Виявлено, що у вузькому (класичному) розумінні політична опозиція тяжіє до парламентської опозиції, а в широкому (сучасному) розумінні – до парламентської опозиції й інших форм опозиційності на підставі політизації суспільного/суспільно-політичного процесу. Доведено, що про політичну опозицію потрібно говорити мультіваріативно й у множині.

Ключові слова: опозиція, політична опозиція, парламентська опозиція, західна політична наука, вузьке й широке визначення.

Научное исследование посвящено проблематике дефинирования и генерализации политической оппозиции в западной политической науке. Обосновано, что западная политическая наука не унифицирована в разрезе дефинирования политической оппозиции, так как в ней на основе разнофакторного теоретико-методологического анализа инкорпорировано узкое и широкое дефинирование политической оппозиции. Вывявлено, что в узком (классическом) смысле политическая оппозиция

тяготеет к парламентской оппозиции, а в широком (современном) понимании – к парламентской оппозиции и другим формам оппозиционности на основании политизации общественного (общественно-политического) процесса. Доказано, что о политической оппозиции нужно говорить мультівариативно и во множественном числе.

Ключевые слова: оппозиция, политическая оппозиция, парламентская оппозиция, западная политическая наука, узкое и широкое определение.

The scientific research is devoted to the problems of definition and generalization of political opposition in the Western Political Science. It was proved that the Western Political Science is not unified in the context of political opposition's definition, since it is based on multifactorial theoretical and methodological analysis incorporated in narrow and wide definitions of political opposition. The author found that a narrow (classical) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and a wide (modern) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and other forms of opposition based on the politicization of public, social and political process. It is proved that political opposition should be talked about in plural.

Key words: opposition, political opposition, parliamentary opposition, the Western Political Science, narrow and wide definitions.

УДК 323.22+328.123+328.18

Кольцов В.М.,
докторант кафедри
політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»

Як демонструє політична практика і як вказує Л. Шапіро [37, с. 2], «мабуть, надто очевидно вимагати, щоб процес управління вивчався тільки у світлі того, що влада намагається зробити й насправді досягає під своїм контролем», адже доцільно зважати й на те, хто в процесі управління/урядування виступає проти цілей влади, або, іншими словами, на те, чиї інтереси й опір мають бути погоджені чи подолані перед тим, як реалізуватиметься влада. Це фундаментальна ознака/основа розвитку демократичного політичного режиму, суть якої зводиться до визнання права політичних і громадських діячів публічно критикувати, а також оскаржувати уряд/владу/політичну систему, їхні дії, наміри й політику [18]. З огляду на це зрозуміло, що той, хто зацікавлений у вивченні й верифікації/апробації (реалізації) демократії, змушений тією чи іншою мірою ставити й вирішувати питання про політичну опозицію [41], яку Р. Даль визначив як «першу вісь» і складову поліархії/демократії (поряд із віссю «участі») [11]. А тому не дивно, що проблематика політичної опозиції привернула увагу багатьох вчених, які вирішували її із різних поглядів і кутів зору, що стало підставою вироблення сучасною західною політичною наукою своєрідного власного теоретико-методологічного

модусу, з'ясування й генералізація якого не зовсім очевидна у вітчизняній політичній науці, а тому й потребує актуалізації, диверсифікації й комплексного розгляду.

Оскільки заявлена наукова проблематика стосується винятково дефініювання й операціоналізації політичної опозиції в західній політичній науці, то вона генерується й вирішується винятково на підставі апелювання до доробків зарубіжних науковців, зокрема таких найбільш відомих із них, як Р. Андеверг, Л. де Вінтер і В. Мюллер [1; 2], Ж. Блондель [3], Н. Брак [5; 6], Ф. Крістіансен і Е. Дамгаард [8; 9], Р. Даль [10–12], Е. де Джорджі [13], Л. Хелмс [17; 18], Р. Хользхакер [19], Г. Іонеску й І. Мадаріага [20], А. Кайзер [21], Г. Керр [22], О. Кіркхаймер [23], П. Копецький й М. Спірова [24], Л. Крамм [25], Дж. Лавау [26; 27], П. Мейр [28], А. Мілнор і М. Франклін [29], Ф. Нортон [32], Г. Паррі [33], А. Піззорно [34], Дж. Сарторі [35; 36], Л. Шапіро [37; 38], А. Степан [39], У. Сурел [40], Г. Зеллентін [41]. Вони в теоретико-методологічному контексті сконцентрувались на таких питаннях, як: класичне й сучасне розуміння політичної опозиції; визначення меж політичної опозиції; виявлення й дослідження напрямів, акторів/гравців та/або типів відносин в площині наукового

трактування політичної опозиції; диверсифікація вузького й широкого розуміння політичної опозиції, а також з'ясування їхнього нормативного й контекстуального значення, ролі, суб'єктів, об'єктів і локусу тощо. У цьому контексті ініціального теоретико-методологічного зауваження потребує врахування того факту, що в статті не розглянуто всіх аспектів опозиції як соціального феномену, а натомість увагу зосереджено лише на понятті й різносторонній проблематиці/варіативності політичної опозиції, зокрема її організованих і неорганізованих суб'єктів. Притримуючись теоретико-методологічної логіки, ми виходимо із зауваження, що політична опозиція відіграє важливу роль у механізмі стримувань і противаг в умовах демократії/демократизації. Разом із тим, якщо деякі актори відіграють важливу роль у політичній опозиції, але політика не є їхнім головним завданням і метою, то теоретико-методологічно й емпірично вони виключаються з аналізу. Такий політико- й суб'єкторієнтований підхід (побудований на обмеженні предмету дослідження) є умовою забезпечення потенціалу цілісного дефініювання й обґрунтування політичної опозиції як безумовно політичної за своєю суттю й поставленими завданнями.

У такій теоретико-методологічній диспозиції приховано намагання конструювати синтетичне або оновлене визначення політичної опозиції. Відповідно, доцільно зважати на існуючі класичні й сучасні визначення політичної опозиції, здійснені різними науковцями в межах різних теоретико-методологічних підходів. Розгляд починаємо із перегляду класичних напрацювань і дефініювань політичної опозиції, внаслідок чого помічаємо, що вивчення класичної наукової літератури дає досить розмите й широке визначення політичної опозиції. Політична опозиція, яка в межах свого класичного дефініювання іноді прирівнюється до механізмів стримувань і противаг, до інституційних конфліктів чи до феномену партій меншості/меншин, не дуже легко піддається комплексній операціоналізації. Річ у тому, що в класичному розумінні поняття політичної опозиції використовується у відносному трактуванні, коли на увазі мають відношення «перебування в тій чи іншій формі незгоди з іншим органом влади» [32]. Таке розуміння політичної опозиції похідне від зауважень Р. Дала, Г. Іонеску й І. Мадаріаги, адже перший наголошує, що опозиція існує, коли сила «Б» протистоїть поведінці уряду «А» [10, с. 18], а другі зазначають, що політична опозиція є «логічним і морфологічним ... діалектичним противником влади» [20, с. 2].

На противагу цьому значна частина науковців апелюють до дефініювання політичної опозиції в більш вузькому й навіть нормативному/інструментальному сенсі. Значною мірою це зумовлено тим, що при вивченні емпіричних кейсів політичної

опозиції чи при вимозі й потребі її типологізації/класифікації навіть «класики» політичної теорії опозиції здебільшого зосереджують свою увагу на одному конкретному виді політичної опозиції, а саме – на парламентській опозиції, яка розуміється Г. Іонеску й І. Мадаріагою у формі «найбільш передового й інституційного зразку політичного конфлікту» [20, с. 9]. За схожою методологічною логікою Л. Шапіро визначає політичну опозицію як «організовану політичну групу або групу, мета якої полягає в тому, щоб усунути уряд від влади й замінити його одним із власних варіантів» [38]. Із такого визначення цілком очевидно, що політична опозиція в її класичному дефініюванні найчастіше обмежується однією конкретною політичною сферою – парламентом/легіслатурою або одним конкретним актором/гравцем – партією (або партіями), яка представляє (які представляють) меншість у легіслатурі. Причому головною метою політичної опозиції в її класичному дефініюванні є отримання політичної/урядової влади. А це означає, що політична й парламентська опозиція в класичному підході є рівноцінними.

Протилежність класичному дефініюванню політичної опозиції становить історичний і культурний контекст, вбудований у конкретні випадки дослідження політичних інститутів і процесів (наприклад, після завершення Другої світової війни, в процесі «холодної війни», напередодні «третьої хвилі» демократизації тощо). Саме він спричинив вироблення й інституціоналізацію нормативного акценту в обговоренні ролей і «функцій» політичної опозиції. Крім того, на відміну від еволюціоністського (або ж класичного) погляду, нормативний теоретико-методологічний підхід виявився більш вражаючим і далекоглядним, адже саме в його межах вперше почали обговорювати різні типи/форми політичної опозиції, тим самим розширивши її дефініцію теоретико-методологічно. Зокрема, саме в контексті нормативного підходу до дефініювання політичної опозиції було виокремлено такі її типи, як «нормальна опозиція» (яка, зі слів Л. Шапіро [38], становить «організовану політичну групу чи групи, завдання яких полягає в поваленні уряду ... й заміні його на власний вибір») і «девіантна опозиція» (яка синонімізується із поняттям «ненормальної», «нелояльної», антисистемної чи екстремістської опозиції, що, очікувано й логічно, більш руйнівна й менш адаптивна, ніж «нормальна опозиція» в умовах демократичного політичного режиму чи процесу демократизації). Ще далі пішов О. Кіркхаймер [23], який, намагаючись дефініювати політичну опозицію інструментально або нормативно, виділив такі її форми/типи, як: «класична» чи «лояльна» політична опозиція, яка, пропонуючи альтернативу обраній політиці (чи обраному політичному курсу), визнає право уряду управляти/урядувати в межах певного конституційного типу й

політичного режиму; «принципова» політична опозиція, яка протистоїть політиці уряду, політичній системі і її конституційним вимогам; опозиція за типом «політичної конкуренції», яка характеризується тим, що меншість (наприклад, партія чи партії, які мають меншість у легіслатурі) конкурує із більшістю (зокрема, партією чи партіями, які мають більшість у легіслатурі) за владу, проте, перестає пропонувати альтернативні цілі й завдання, відмінні від тих, які репрезентує уряд/політична система. Схожим чином Дж. Сарторі аргументував якість і об'єктивність саме нормативного/сучасного підходу до дефініювання політичної опозиції й на свій манер виділив такі її типи, як: «конституційна»/«реальна» (передбачає згоду із фундаментальними принципами організації суспільства й політичного режиму, внаслідок чого виступає «проти уряду, а не проти політичної системи» [36, с. 151] й функціонує «спокійно й конструктивно», виступаючи проти, але не перешкоджаючи) й «анти системна»/«девіантна» (ставить під сумнів легітимність політичного режиму в цілому (особливо в авторитарних режимах), діє «безвідповідально», оскільки не має жодних шансів бути репрезентованою при владі й тому практично не несе політичної відповідальності) або, іншими словами, «парламентська» й «непарламентська».

Усе це сумарно означає, що, згідно із політологічною традицією, класичне визначення й детермінування політичної опозиції традиційно є вузьким/одностороннім, а сучасне/нормативне визначення й детермінування – широким/багатостороннім. Перше визначення політичної опозиції часто йде в розріз із сучасною політичною теорією, особливою політичною компаративістикою. Натомість, друге визначення є менш проблемним, адже, згідно із ним, поняття політичної опозиції є частиною політичної теорії, яка накладає свій безпосередній відбиток на сучасні дослідження політичної опозиції. Теоретико-методологічним наслідком розуміння політичної опозиції є те, що її суб'єкти мають конкретні функції й завдання, внаслідок чого науковці змушені інтегрувати їх усіх у категорію «політична опозиція». Таким чином відбувається якщо не звуження, то чітке оформлення сфери дослідження політичної опозиції, головний локус якого, особливо в демократичних країнах, зосереджений на парламентській опозиції, постановка питання про дослідження якої регламентована й обґрунтована, передусім, принципами неоінституціоналізму. Водночас помічено й звуження попиту й причинно-наслідкового поступу цілей і завдань порівняльного дослідження політичної опозиції.

Але потрібно розуміти й той факт, що широке чи нормативне/сучасне визначення політичної опозиції теж здатне генерувати певні теоретико-методологічні й дефінітивні обмеження із приводу концепту, ролі й цілей політичної опозиції як такої. Це

часто ускладнюється тим, що теоретико-методологічні непорозуміння із приводу означення політичної опозиції не є унілатеральними, а, натомість, переплітаються в політологічній літературі. Одне із таких обмежень/непорозуміннь стосується ролі, яку відводять політичній опозиції, бо вчені найчастіше трактують політичну опозицію у вузькому сенсі, тобто з обмеженою кількістю акторів/гравців. Інше обмеження стосується того факту, що актори/гравці політичної опозиції мають специфічні ролі/функції й чітко визначені цілі, передусім – отримати владу, що призводить до обмеженого бачення змісту діяльності політичної опозиції. Нарешті останнє (із представлених у нашому дослідженні) обмеження/непорозуміння безпосередньо дотичне до того, що основним (а часто і єдиним) локусом дослідження місця політичної опозиції є легіслатура, внаслідок цього відбувається звуження сфери її політологічного аналізу. Але навіть і така аналітична специфіка досить ефективно вписується в площину дослідження політичної опозиції крізь призму неоінституціональної, структурно-функціональної, біхевіоральної й інших методологій. Це зумовлено тим, що навіть крізь призму звуження широкого або нормативного підходу до дефініювання й детермінування політичної опозиції, роль і «функція» політичної опозиції визначаються в забезпеченні альтернативних стратегій політичного розвитку, хоча, в основному, й у контексті ідеї й крізь призму генерування альтернативного уряду. Як наслідок цього політична опозиція, згідно із сучасним/нормативним підходом, традиційно розглядається, за словами Ф. Нортонна [32, с. 237], як цілісне організаційне явище із чітко визначеним і визнаним статутом. У такому контексті часто вважають, що політична опозиція – це, передусім, лояльна опозиція у формі альтернативного чи тіньового уряду «у складі тіньових міністрів, тіньового кабінету й «тіні» законодавчої програми» [22, с. 52; 29, с. 433], що відповідає вузькому трактуванню політичної опозиції. Доповнює цю ситуацію й ще один варіант звуження широкого/нормативного дефініювання політичної опозиції як політичної сили, яка намагається впливати на законодавчу владу й встановлений нею порядок денний. З огляду на це очевидно, що більшість вчених, незалежно від того, яким дефінітивним і теоретико-методологічним підходом вони послуговуються, все ж таки фокусуються на трактуванні політичної опозиції, передусім, як парламентської опозиції або ж, іншими словами, політичної сили, яка може маневрувати й суттєво впливати на законодавчий процес із інституційної/міжінституційної перспективи [2; 8; 9; 17; 18; 21; 24; 30; 32]. Це, на думку Л. Хелмса [18] й У. Сурела [40, с. 63], вказує, що політична опозиція – це здебільшого квазіоднорідна композиція/структура в складі парламентської меншості (акторів/гравців парламентської меншості), які не змогли увійти до композиції уряду.

Однак навіть у цьому контексті, зокрема в широкому розумінні опозиційності, парламентська опозиція несумірна із політичною опозицією, адже парламентська опозиція в будь-якій легіслатурі може мати значно більше ролей, аніж просто пропонувати альтернативний політичний курс і формувати альтернативний («тіньовий») кабінет. Наприклад, у багатоскладових, скажімо, етнічно диференційованих суспільствах парламентська опозиція відіграє важливу функцію представництва й артикуляції інтересів різних соціальних груп, навіть якщо вони не можуть бути прийняті до уваги й враховані [33]. Але замість того, щоб пропонувати альтернативну політику, парламентська/політична опозиція суплементарно може співпрацювати із більшістю в легіслатурі/політичній системі із приводу реформування політичної системи в цілому, особливо із приводу узгодження принципів політичного режиму [30]. Крім того, політична опозиція може використовувати свої формальні повноваження (якщо такі передбачені), щоб переконатися, що парламентська більшість і урядовий кабінет політично відповідальні й виправдовують своє перебування при владі (зокрема, один перед одним в умовах парламентських і президентських демократій, інкорпорованих у різних системах державного правління, зокрема в парламентських республіках і монархіях, напівпрезидентських і президентських республіках тощо). Окрім того, не варто забувати й про неофіційні повноваження суб'єктів політичної опозиції. Дійсно, поряд із формальними повноваженнями, передбаченими за опозицією в парламенті, вона може відігравати й інші політичні й суспільно-політичні ролі, слугуючи каналом комунікації громадськості й політичній владі щодо конкретних політичних питань чи слугуючи в ролі своєрідного «запобіжного клапану» (англ. «safety valve») [36, с. 150]. Вона може «політизувати» й аполітичний процес, трансформуючи будь-яке запитання в політичну площину, зокрема шляхом громадського обговорення, і тим самим сприяти усвідомленню громадськістю будь-якого конкретного питання. Врешті-решт, політична опозиція також може підвищувати легітимність уряду/урядового кабінету (влади) й політичної системи в цілому, змушуючи їх більш об'єктивно реагувати на потреби широкої/неурядової частини електорату [19, с. 430].

У цьому контексті, а також опираючись на свідоме чи несвідоме визнання того, що найбільш вагомим функцією політичної/парламентської опозиції є виокремлення й пропонування альтернативного політичного курсу й формування альтернативного («тіньового») уряду/урядового кабінету, вчені зазвичай схиляються до формулювання дуже вузького погляду на цілі політичної опозиції, навіть у межах її широкого чи сучасного трактування: всесторонньо намагались отримати політичну

владу й впливати на законодавчий або виконавчий процес (урядування). Справа в тому, що в більшості політологічних досліджень політичну опозицію зазвичай розцінюють як владолюбний і владоорієнтований феномен, саме тому головна ціль політичної опозиції і, зокрема, опозиційних партій полягає, зі слів Ф. Нортонна, «не в пристосуванні, а в завоюванні» влади [32, с. 238]. Але насправді таке припущення є обмежувальним щодо розуміння й дефініювання політичної опозиції в широкому сенсі, бо остання може суплементарно мати чимало інших цілей, які не обов'язково стосуються формування альтернативного урядового курсу/урядового кабінету. Часто, незалежно від типу політичного режиму, так трапляється у випадку, коли різні інституційні структури заважають політичній опозиції досягати її первинних/апріорних (безумовних) цілей. Особливо це властиво недемократичному режиму, дещо меншою мірою – гібридному режиму, а найменшою мірою – демократичному політичному режиму. Більше того, політична опозиція в такому випадку може бути формалізованою/інституціоналізованою, а може бути й неформальною/символічною, коли в певних легіслатурах формально не таксономовано більшість і меншість (а отже не передбачена можливість урядування в класичному розумінні), внаслідок чого політична опозиція зосереджується навколо не інструментальних владоорієнтованих питань, а більшою мірою навколо операційних завдань і питань вибору варіантів розвитку тощо [5]. Ключовим у цьому розрізі є розуміння того факту, що, згідно із широким/сучасним трактуванням політичної опозиції, цілком різні/диверсифіковані політичні актори можуть відігравати роль політичної опозиції навіть попри те, що вони не репрезентовані в легіслатурі або іншій владній інституційній структурі. Значною мірою це схиляє до усвідомлення позиції, що бути політичною опозицією не обов'язково можна лише із крісел парламентської меншості, але, натомість, просто політизуючи окремі питання й транслюючи їх у середовище громадської думки.

Це аргументує теоретико-методологічну надійність широкого або сучасного дефініювання політичної опозиції як поліваріантного феномену, зокрема, крізь призму апелювання до такого її вияву, як антисистемна політична опозиція. Однак разом із цим потрібно зауважити, що в політичній науці є досить помітні розмежування між систематично диференційованою «нормальною», «класичною», «реальною», «конституційною» чи «лояльною» (або, іншими словами, регулярною й законною) політичною опозицією з одного боку й «девіантною», «нелояльною» чи «ненормальною» (або, іншими словами, антисистемною й екстремістською) політичною опозицією – з іншого. Ці розмежування є причиною формування й відокремлення двох розрізнених

галузей порівняльних досліджень і політологічного знання: 1) вивчення основних (з англ. mainstream) партій в якості плацдарму дослідження опозиційних партій у легіслатурі/парламенті; 2) вивчення антисистемних (з англ. anti-system), неорганізаційних (з англ. anti-establishment), протидіючих (з англ. anti-incumbent) непарламентських партій як джерела отримання інформації про антисистемну чи екстремістську опозицію. Проблемою таких розрізень є те, що апіорна відмінність між різними типами партій сумарно або системно суперечить логіці порівняльного політологічного дослідження політичної опозиції, й на це існує декілька причин. По-перше, із теоретико-методологічного погляду й з огляду на визнання, що політична опозиція може відігравати різноманітні ролі й функції, потрібно зважати й на те, що антисистемна/екстремістська партія може теж виконувати ці ролі й функції, тобто може впливати на законодавчий і виконавчий процес, критикувати чинний уряд і політичну систему, політизувати певні соціально-економічні питання, інформувати населення тощо. По-друге, із теоретичного ракурсу потрібно й доцільно визнавати відносність і нормативність дискримінаційної відмінності між «конституційними» й «неконституційними» групами політичної опозиції або ж, іншими словами, між системними й антисистемними партіями. Як наслідок, потрібно апелювати до Р. Даля, який, окреслюючи концепт політичної опозиції в гегемоністських/недемократичних політичних режимах, помічає той факт, що, якщо вся опозиція вважається небезпечною й підлягає репресіям, то політична опозиція, яка була б лояльною, якщо б вона була терпимою, переходить у категорію нелояльної, бо вона не допускається до впливу на владу [12, с. 13]. Можливий і інший сценарій, коли партію розглядають як таку, що перешкоджає урядовій діяльності на підставі її визначеної антисистемної позиції, але партія самоідентифікує себе як таку, що працює в системі (тобто системну) [34].

Сумарно це виявляє й аргументує відносність категорії «антисистемна партія» і, що більш цікаво, вказує на те, що динамічний процес її виокремлення призводить до статичного бачення безвідповідальності такої партії, зокрема, внаслідок того, що вона не може чи не хоче «відповідати» за свої політичні ідеї й рішення. Таким чином, враховуючи й передбачувану «безвідповідальність» дій так званих антиконституційних (з англ. anti-constitutional) опозиційних партій, не можна вибудувати конкретних емпіричних передбачень та/чи припущень, зокрема, й на підставі патернів і моделей протестної або безвідповідальної політичної поведінки. З огляду на це, теоретико-методологічно виправданої позиції дотримуються Г. Йонеску й А. Мадаріага, які аргументують, що партії, які критично-риторично апелюють проти політичної

системи, як правило, беруть участь у виборах і, у випадку обрання, «приймають правила гри» [20, с. 83] в політичній системі, принаймні, в парламенті, де використовуються схожі принципи й модальності конкуренції із політсилами, які умовно вважаються «нормальними» [13, с. 2]. Часто це виявляється в тому, що так звані «антисистемні партії» (партії антисистемної опозиції) сприяють прийняттю нормативно-правових актів парламентів. Більш того, такі партії доволі часто вагомі в ініціюванні й імплементації конституційних реформ і перетворень в економічному й соціальному секторі розвитку [26; 27; 34]. Таким чином, не заперечуючи важливості вивчення антисистемних партій як таких, потрібно розуміти, що проблематичним виявляється формування концептуального бар'єру між цими партіями й акторами (гравцями), які розглядаються як «реальна», законна або «конституційна» політична опозиція. Концептуалізація такого теоретико-методологічного бар'єру дає змогу виокремлювати різні теоретико-методологічні лінії досліджень, інтерпретації й класифікації політичної опозиції. З одного боку, в демократичних політичних режимах при дослідженні політичної опозиції стало звичним брати до уваги системні й не брати до уваги антисистемні політичні партії, які мають неінституційний характер (зокрема, оформлені винятково в непарламентській діяльності), адже останні можуть негативно впливати на політичну систему в цілому. З іншого боку, водночас у демократичних і недемократичних політичних режимах доцільно аналогічним чином апелювати як до традиційних/системних партій, які інтерпретуються як інституційно-опозиційні, так і до антисистемних партій, які погоджуються вести конституційно регламентовану боротьбу за отримання політичної влади.

У підсумку це теоретико-методологічно повертає нас до з'ясування нормативної позиції й генеративності в трактуванні політичної опозиції. Як свідчить політична теорія, це найчастіше прослідковується на основі дотичності до конкретного місця в політичному просторі, в якому операціоналізується політична опозиція, і вже звично таким місцем, як зазначено вище, є парламент (легіслатура). При цьому фігурує загальноприйняте трактування, що політична опозиція в парламенті – це та частина легіслатури, яка репрезентована партіями, що в ній мають меншість (або ж не є урядовими). Деякі теоретико-методологічні зміни намагався зробити Ж. Блондель, який спонукає розглядати парламентський і непарламентський виміри політичної опозиції [3]. Проте, за наявності винятків [14; 25], більшість досліджень продовжують приділяти основну наукову увагу, як правило, неінституціональному підходу до трактування політичної опозиції, в якому остання зазвичай позиціонується як меншість щодо більшості в межах легіслатури

й законодавчо-виконавчої сфери політичного процесу. Деякі із цих досліджень навіть акцентують на тому, що «розвиток непарламентської опозиції якщо й продовжується упродовж значного періоду часу, та все ж таки є позначенням дисфункції, яка може поставити під загрозу всю систему» [15; 16].

Але навіть попри це, таке трактування політичної опозиції (тобто винятково в інституційному ключі й вимірі) в деяких моментах виявляється дуже сумнівним. З огляду на це, недостатньо розглядати політичну опозицію тільки як співвідношення «меншість-більшість» у легіслатурі. По-перше, іноді неможливо відрізнити більшість від меншості (особливо в абсолютних кількісних показниках) у легіслатурі із погляду класичного політологічного аналізу, а тому дуже важко запропонувати визначення політичної опозиції для таких ситуацій. Справа в тому, що у вузькому трактуванні політичної опозиції наголос повинен робитись на типи урядових кабінетів і природу їх підтримки в легіслатурах. Якщо формуються уряди більшості (однопартійні або коаліційні), згенеровані партіями в легіслатурі, які сумарно становлять більшість і на більшість опираються при отриманні вотумів довіри/інвеститури, то складнощів у визначенні меншості немає, адже опозиційними вважатимуться політичні партії, які не є урядовими й найчастіше не голосують за законопроекти, які запропоновані урядами (крім того, такі партії найчастіше не голосують за вотуми інвеститури/довіри до урядових кабінетів). Однак, якщо перманентно або ситуативно формуються уряди меншості [22, с. 52] (однопартійні й коаліційні), сконструйовані партіями/партією, які в сумі становлять меншість у легіслатурах (для вотуму інвеститури/довіри урядам меншості також потрібна «інвестиурна» підтримка парламентської більшості), або ж технократичні/непартійні урядові кабінети, виникають інституціональні непорозуміння із приводу того, що ж являє собою політична опозиція, а точніше – із приводу того, що класичне правило зарахування неурядових партій до когорти опозиційних у такому випадку не відповідатиме принципу парламентської меншості. По-друге, всередині парламенту може бути набагато більше можливостей дій і відносин у межах політичної опозиції. У деяких випадках, як демонструють Р. Андеверг [1] і Ф. Нортона [32, с. 244–246], розуміння політичної опозиції генерується дуже широкою кількістю відношень/вимірів опозиційності: опозиційні відносини, коли парламентська більшість виступає проти парламентської меншості (урядові партії виступають проти опозиційних партій); міжпартійні відносини, коли опозиційність простежується в межах урядової коаліції, яка формально не є опозиційною до урядової/виконавчої влади; внутрішньопартійні відносини, коли опозиційність простежується всередині й проти політики конкретної партії [4];

непартійні відносини, коли опозиційність відображена в діяльності різних акторів/гравців, що, незалежно від своєї партійної приналежності, діють і виступають проти політики урядового кабінету; крос-партійні відносини, коли опозиційність передбачає відношення до процесів або локусів, у яких політичні партії в опозиції досягають консенсусу із приводу конкретних питань/проблем. Насамкінець, означену варіативність варто доповнювати таким типом опозиційних відносин, коли політична опозиція є більшістю в легіслатурі, проте, не бере участі у формуванні урядового кабінету, а виступає ситуативним партнером у збереженні стабільності політичної системи (що властиво для консенсусних демократій, у яких партії не хочуть ставати урядовими із огляду на небажання брати на себе політичну відповідальність).

З огляду на це, очевидно, що інколи дуже складно розмежовувати теоретичний і практичний виміри трактування «більшості» й «меншості» в легіслатурі, особливо, коли перша виключена із влади. Справа в тому, що уряди меншості залежать від підтримки (на тимчасовій або постійній основі тощо) політичної/парламентської опозиції або ж політична/парламентська опозиція взагалі побічно/суплементарно кооптована в урядові кабінети [9; 22, с. 52]. Ще більше окреслене питання поглиблюється при врахуванні політичних систем, в яких не виражений поділ «уряд–опозиція», а натомість, наявна політична/парламентська опозиція сконцентрована на різних операційних питаннях, а тому й не може розраховувати на те, щоби мати більшість у легіслатурі [5; 28; 31]. Ситуацію ускладнює те, що така специфіка розуміння політичної опозиції теоретико-методологічно властива винятково демократичним політичним режимам, оскільки в автократичних/недемократичних політичних режимах неможливість отримати владу не виключає можливості політизації окремих питань і появи політичної опозиції [7].

Такі класифікаційні атрибути й модуси вузького/звуженого розуміння політичної опозиції й зумовлені ними теоретико-методологічні непорозуміння поглиблюють значення проблематики дефініювання політичної опозиції. Хоча б із огляду на те, що парламент зазвичай є первинно-привілейованим центром інституціоналізації політичної діяльності, особливо в сучасних демократичних країнах. Саме тому всеохоплююче трактування політичної опозиції винятково як такої, що має застосування в межах легіслатур, є обмежувальним. Це зумовлюють і пояснюють кілька детермінанційних факторів.

По-перше, структура й роль законодавчої влади/парламентаризму й легіслатур як інститутів не є аналогічними й рівними за «силою» в різних кейсах/країнах. Унаслідок цього змінюються стратегії політичної/парламентської опозиції залежно

від відносної сили й специфіки функціонування легіслатур. У деяких випадках поведінкові норми передбачають/зумовлюють резерви вираження політичної опозиційності в легіслатурах, однак така звужена складова наукового аналізу спричиняє формування політичної опозиції й за межами легіслатур [32, с. 244–246]. Цей теоретико-методологічний момент емпірично важливий для багаторівневого управління/урядування (зокрема, в межах процесів децентралізації, регіоналізації й супернаціоналізації), коли можна спостерігати мультиплікацію інституціоналізованих вимірів різних форматів політичної опозиції й різних центрів прийняття політичних рішень. Це, безумовно, безпосередньо впливає на уряд і політичну опозицію, а також на динаміку їх співвідношення.

По-друге, політичні партії й/чи політичні діячі/гравці загалом можуть виступати в якості опонентів повних політичних процесів, явищ і тенденцій за межами легіслатур. З одного боку, опозиційні партії репрезентовані в парламенті, але з іншого – вони можуть виступати в якості опозиційних сил через такі непарламентські інструменти, як засоби масової інформації, мітинги, демонстрації, заклики до референдуму тощо. Таким чином вони спроможні впливати як на порядок денний у цілому, так і на результат законодавчого процесу й процесу урядування загалом. Таким чином, як аргументує Г. Керр, «точне зображення моделі конфлікту й консенсусу в рамках парламентської арени має бути чутливим до моделі політичної опозиції, породженої політичною діяльністю за межами парламенту» [22, с. 53]. Разом із цим, політичні сили, яким не вдалося стати парламентськими, теж можуть продовжувати відігравати роль політичної опозиції. Принаймні до тих пір, доки їм не вдасться зреалізувати одну зі своїх організаційних цілей/ролей й отримати шанс на продовження такої діяльності в майбутньому. Таке трактування політичної опозиції найчастіше операціоналізується в разі звернення до дрібних політичних партій, які не в змозі подолати електоральний бар'єр, стати парламентськими, а натомість конкурують винятково на одному рівні багаторівневого представництва.

По-третє, в процесі зростання ролі політичних партій і кризи представництва й участі (що властиво політичному процесу, починаючи із другої половини 90-х рр. ХХ ст.) можемо припустити, що політичні актори/гравці більше не мають монополії бути трактованими як «законні/легітимні представники» в середовищі тих партій, які виступають проти політики уряду. Із цього приводу Г. Перрі зауважує, що феномен «багатоскладової/мультиваріативної» опозиції натеper фактично представлений у діяльності лобі-структур і громадянського суспільства [33]. Коли йдеться про вивчення політичної опозиції в ході демократизації (особливо її «третьої хвилі») [24; 39], цілком очевидно, що

зв'язки, встановлені між непарламентською й парламентською опозицією, є більш всеохоплюючими за зв'язки у винятково парламентській опозиції. Це на теоретико-методологічному рівні змушує нас припинити вивчення громадянського суспільства, демократії й демократизаційного поступу з одного боку й парламентів і парламентаризму – з іншого як розділених площин наукового аналізу. А це аргументує, що порівняльне дослідження політичної опозиції повинно бути багатоваріативним: з одного боку, воно має спрямовуватись на парламентську опозицію, з іншого – на непарламентську опозицію. Внаслідок цього цілком очевидно, що політична опозиція повинна дефініюватись у широкому сенсі.

Але в цьому контексті дослідницька логіка ставить перед нами дві альтернативи широкого дефініювання політичної опозиції – або, не обмежуючись конкретними й нормативними перспективами, повернутись до першооснов дослідження політичної опозиції, або виробити й операціоналізувати нове визначення політичної опозиції. Ці дві альтернативи синтезуються необхідністю подолання недоліків, які підкреслені в існуючій політологічній літературі із приводу трактування й детермінування політичної опозиції, зокрема, в її вузькому чи звуженому дефініюванні. Це означає, що, наслідуючи теоретико-методологічні доробки Р. Дая, Г. Іонеску й А. Мадаріаги із приводу розуміння політичної опозиції [10; 20], їх треба розширювати, що призводить до дефініювання політичної опозиції як такої, що враховує весь спектр ролей, які вона за собою тягне, а не лише її інституціонального локусу й видимої форми, які можуть змінюватись із плином часу. Такий підхід дозволяє прийняти більш нейтральне визначення політичної опозиції й залучити до нього більш широке коло суб'єктів, локусів і типів політичних відносин. Водночас такий підхід дозволяє варіативно дефініювати політичну опозицію як багатоскладове явище, яке операціоналізується по-різному хоча б тому, що роль і завдання суб'єктів політичної опозиції можуть суттєво різнитись, пояснюючи не лише процедури критики чинної влади й пропонування її альтернатив, але й значно ширший масив політичних можливостей, питань і ідей.

З огляду на цілі варіативних суб'єктів політичної опозиції чи, іншими словами, суб'єктів політизації суспільного життя, Н. Брек і Ш. Вейнблум [6] пропонують такі визначення варіантів політичної опозиції чи, скоріше, «політичних опозицій»: будь-який організований політичний актор – легіслатура, репрезентовані й не репрезентовані в легіслатурі політичні партії, профспілки й громадські рухи й організації; вираження позицій перерахованих вище організаційних політичних акторів у суспільній сфері, уряді, легіслатурі, в засобах масової інформації, на вулиці тощо; процес

постійної (чи вчасної) перевірки, інформування й критики поточного стану справ; процес опору політичній владі, що здійснюється за допомогою різноманітних ненасильницьких форм і методів – законодавчого процесу, парламентських запитів, прес-релізів, мобілізації засобів масової інформації, громадських протестів і демонстрацій тощо; процес громадського та/чи політичного протистояння, цілями критики якого є уряд і/чи його політика, політична еліта, політичний режим в цілому. Це слугує основою формування цілісного широкого й сучасного визначення політичної опозиції як певної незгоди з урядом/політичною системою і його/її політичним курсом, політичною елітою чи політичним режимом в цілому, вираженої в публічно-політичному дискурсі/процесі організованими акторами/гравцями через різноманітні моделі політичної поведінки.

Окреслений варіант дефініювання політичної опозиції є інклюзивним, адже він залишається раціональним поза межами включення в нього окремих функцій, цілей і завдань політичної опозиції. Наслідуючи «сходинки абстракції» (з англ. «the ladder of abstraction») Дж. Сарторі [35], цілком очевидно, що таке широке визначення політичної опозиції дозволяє більш широко й узагальнено підійти до трактування композитних елементів, які становлять собою політичну опозицію. Як наслідок відбувається конфігураційна концептуалізація різних категорії політичної опозиції за рахунок зміни гіпотетичних обсягів її розширення/збільшення. Пояснення такого кроку полягає у використанні категорії «політична опозиція» не в однині, а в множині. Тобто мається на увазі широкий спектр можливостей стосовно суб'єктів, відносин і дій політичної опозиції. Однак і на цьому гіпотетичний набір теоретико-методологічних питань, на які має бути спрямований ракурс у науковому аналізі політичної опозиції, зовсім не обмежений. Розширення цього ракурсу, навіть теоретико-методологічно, дозволяє подолати обмеженість ідей і підходів стосовно ролей політичної опозиції, подолати бар'єр доцільності чи недоцільності розділеного дослідження «нормальної»/«реальної» й антисистемної/екстремістської, парламентської й непарламентської політичної опозиції. Окрім того, розширення кола питань, на які спрямований аналіз політичної опозиції, гіпотетично може згенерувати й розширити неінституціональний підхід щодо трактування політичної опозиції в цілому, зокрема й через залучення деяких доробків інших теоретико-методологічних підходів сучасної політичної науки. Разом із цим такий теоретико-методологічний «маневр» дозволяє розглянути/сформувати й диверсифікувати різні підходи стосовно розуміння й означення політичної опозиції. Однак вони повинні бути предметом інших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Andeweg R. Executive-Legislative Relations in the Netherlands : Consecutive and Coexisting Patterns / Rudy B. Andeweg // *Legislative Studies Quarterly*. – 1992. – Vol. 17. – No. 2. – P. 161–182.
2. Andeweg R. Parliamentary Opposition in Post-Consociational Democracies : Austria, Belgium and the Netherlands / Rudy B. Andeweg, Lieven De Winter, Wolfgang C. Müller // *Journal of Legislative Studies*. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 77–112.
3. Blondel J. Political Opposition in the Contemporary World / Jean Blondel // *Government and Opposition*. – 1997. – Vol. 32. – No. 4. – P. 462–486.
4. Boucek F. Rethinking Factionalism : Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism / Françoise Boucek // *Party Politics*. – 2009. – Vol. 15. – No. 4. – P. 455–485.
5. Brack N. Quelle opposition au sein du parlement européen? / Nathalie Brack // *Crespy A. L'Europe sous tensions : Appropriation et contestation de l'intégration européenne / Amandine Crespy, Mathieu Petithomme*. – Harmattan, 2009. – P. 179–190.
6. Brack N. What do we mean by "political opposition": a theoretical perspective / Nathalie Brack, Sharon Weinblum. – Presented at Potsdam ECPR General Conference, 9–12 September 2009. – 16 p.
7. Carbone G. Political Party in a «No-Party Democracy» : Hegemony and Opposition Under Movement Democracy in Uganda / Giovanni M. Carbone // *Party Politics*. – 2003. – Vol. 9. – No. 4. – P. 485–501.
8. Christiansen F. Parliamentary Opposition under Minority Parliamentarism : Scandinavia / Flemming Juul Christiansen, Erik Damgaard // *Journal of Legislative Studies*. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 46–76.
9. Christiansen F. Parliamentary Opposition under Minority Parliamentarism : Scandinavia / Flemming Juul Christiansen, Erik Damgaard // *Helms L. Parliamentary Opposition in Old and New Democracies / Ludger Helms*. – London : Routledge, 2009. – P. 27–57.
10. Dahl R. Political Oppositions in Western Democracies / Robert Alan Dah. – New Haven : Yale University Press, 1966. – 458 p.
11. Dahl R. Polyarchies : Participation and Opposition / Robert Alan Dah. – New Haven : Yale University Press, 1971. – 257 p.
12. Dahl R. Regimes and Oppositions / Robert Alan Dahl. – London, New Haven, 1973. – 411 p.
13. De Giorgi E. Parliamentary opposition in Western European Democracies today : systemic or issue-oriented? A comparative Study of two Parliamentary systems / Elisabetta De Giorgi. – Paper presented at the ECPR Joint sessions of workshops, Helsinki, 7–12 May 2007. – 32 p.
14. Dubrow J. Political Opposition to the USA Patriot Act of 2001 / Joshua Dubrow, Irina Tomescu. – Paper presented at the Annual meeting of the American Sociological Association, 14 August 2004. – 33 p.
15. Giulj S. Confrontation or Conciliation : the Status of the Opposition in Europe / Sylvie Giulj // *Government and Opposition*. – 1981. – Vol. 16. – No. 4. – P. 476–494.
16. Giulj S. Le statut de l'opposition en Europe / Sylvie Giulj. – Paris : Documentation Française, 1980. – 336 p.
17. Helms L. Parliamentary Opposition and its Alternatives in a Transnational Regime : The European

- Union in Perspective / Ludger Helms // *Journal of Legislative Studies*. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 212–235.
18. Helms L. Studying Parliamentary Opposition in Old and New Democracies : Issues and Perspectives / Ludger Helms // *The Journal of Legislative Studies*. – 2008. – Vol. 14. – No. 1. – P. 6–19.
19. Holzhaecker R. The Power of Opposition Parliamentary Party Groups in European Scrutiny / Ronald Holzhaecker // *The Journal of Legislative Studies*. – 2005. – Vol. 11. – No. 3. – P. 430.
20. Ionescu G. Opposition : Past and Present of a Political Institution / Ghița Ionescu, Isabel de Madariaga. – London : The New Thinker Library, 1968. – 213 p.
21. Kaiser A. Parliamentary Opposition in Westminster Democracies : Britain, Canada, Australia and New Zealand / Andre Kaiser // *Journal of Legislative Studies*. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 20–45.
22. Kerr H. The Structure of Opposition in the Swiss Parliament / Henry H. Kerr // *Legislative Studies Quarterly*. – 1978. – Vol. 3. – No. 1. – P. 51–62.
23. Kirchheimer O. Politik und Verfassung / Otto Kirchheimer. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1964. – 185 p.
24. Kopecky P. Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies : Power of the Powerless / Petr Kopecky, Maria Spirova // *Journal of Legislative Studies*. – 2008. – Vol. 14. – No. 1–2. – P. 133–159.
25. Kramm L. Grundzüge einer Theorie der politische opposition / Lothar Kramm // *Zeitschrift für Politik*. – 1986. – Vol. 3. – No. 1. – P. 33–43.
26. Lavau G. A la recherche d'un cadre théorique pour l'étude du Parti communiste français / Georges E. Lavau // *Revue française de la science politique*. – 1968. – Vol. 18. – No. 3. – P. 445–466.
27. Lavau G. A quoi sert le Parti Communiste Français? / Georges E. Lavau. – Paris : Fayard, 1981. – P. 342–356.
28. Mair P. Political Opposition and the European Union / Peter Mail // *Government and Opposition*. – 2007. – Vol. 42. – No. 1. – P. 1–17.
29. Milnor A. Patterns of Opposition Behavior in Modern Legislatures / Andre J. Milnor, Mark N. Franklin // Kornberg A. *Legislatures in Comparative Perspective* / Allan Kornberg. – New York ; David McKay, 1973. – P. 423.
30. Mujica A. Consensus and Parliamentary Opposition : the Case of Spain / Alejandro Mujica, Ignacio Sanchez-Cuenca // *Government and Opposition*. – 2006. – Vol. 41. – No. 4. – P. 86–108.
31. Neunreither K. Governance without opposition : the case of the European Union / Karlheinz Neunreither // *Government and Opposition*. – 1998. – Vol. 33. – No. 4. – P. 419–441.
32. Norton P. Making Sense of Opposition / Philip Norton // *The Journal of Legislative Studies*. – 2008. – Vol. 14. – No. 1. – P. 236–250.
33. Parry G. Opposition Questions / Geraint Parry // *Government and Opposition*. – 1997. – Vol. 32. – No. 4. – P. 457–461.
34. Pizzorno A. Opposition in Italy / Alessandro Pizzorno // *Government and Opposition*. – 1997. – Vol. 32. – No. 4. – P. 647–656.
35. Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics / Giovanni Sartori // *American Political Science Review*. – 1970. – Vol. 64. – No. 4. – P. 1033–1053.
36. Sartori G. Opposition and Control Problems and Prospects / Giovanni Sartori // *Government and Opposition*. – 1966. – Vol. 1. – No. 1. – P. 149–154.
37. Schapiro L. Foreword / Leonard Schapiro // *Government and Opposition*. – 1996. – Vol. 1. – No. 1. – P. 2.
38. Schapiro L. Putting the lid on Leninism. Opposition and dissent in the communist one-party states / Leonard Schapiro // *Government and Opposition*. – 1967. – Vol. 2. – No. 2. – P. 181–203.
39. Stepan A. Democratic Opposition and Democratization Theory / Alfred Stepan // *Government and Opposition*. – 1997. – Vol. 32. – No. 4. – P. 657–678.
40. Suren Y. Le chef de l'opposition / Yves Suren // *Pouvoirs*. – 2004. – Vol. 108. – No. 1. – P. 63–80.
41. Zellentini G. Form and Function of the opposition in the European Communities / Garda Zellentini // *Government and Opposition*. – 1967. – Vol. 2. – No. 3. – P. 416–435.